

Kielihistoriallisia lisiä.

1. Suom. *nuoli*.

Tälle ikivanhalle, kaikissa sgr. kielissä tavattavalle ase- nimen nimelle on varhemmin esitetty samojedilaiselta puolelta vastine jurakista ja Sajanin seutujen sukupuuttoon kuolleista samojedikielistä (LEHTISALO FUF XXI s. 15 ja siinä mainittu kirjallisuus).¹ KAI DONNERIN ostjakkisamojedilaisissa

---

¹ RÄSÄNEN on verrannut *nuoli* sanaa ja sen uralilaisia sukulaisia eräisiin tungusilaisiin metallinuolen nimiin, joissa on -r- (Virittäjä 1947 s. 165 ja Studia Orientalia XV 19). Saman rinnastuksen on suorittanut jo SCHOTT (Über das altaische od. finn.-tatar. Sprachengeschlecht s. 123).

sanastomuistiinpanoissa on kahdesta murteesta seuraava nuolen nimitys: Tym *k'ās'ŋeɣ*^f 'kaksikätkäinen rautanuoli, jolla metsälintuja, mm. metsoja, ammutaan', Tšaja *k'q̄s'ŋi* 'nuoli, jolla lintuja ammutaan'. Tämän yhdyssanan alkuosa = OS Ket *kās, kās* 'siperialainen näätä, колонок', Tym *k'ās* id.¹ Toisena komponenttina on suom. *nuoli*-sanana vastine, joka siis esiintyy sekä konsonantistoltaan että vokaalistoltaan samankaltaisessa muodossa kuin muissakin samojedikielissä: jur. *-ŋi, -ŋi, -ŋi*, kam. (Donner) *ŋà, ŋā*, (Klaproth, Adelung) *nié* (ə : ŋē?), koib. (Klaproth) *ne*, taigi (Klaproth, Adelung) *nei-mä*. OS Tymin murteen *-g^f* on suffiksi, joka edustanee aikaisempaa *ŋ:ää, kuten esim. Tym *pɛ̄ɛɣ, pɛ̄ɛɣ* 'Hälfte; Seite', Ket *p̄lɛŋ* id., Narym *pɛle*, Vj. *pɛlè* 'halb; Hälfte' (< *pälä; ~ lpN *bælle* jne.; vrt. LEHTISALO SUST LXXII s. 140, TOIVONEN FUF XXVIII, Anz. s. 204–5, E. ITKONEN FUF XXIX s. 320). — Samojedilaisella puolella *nuoli*-sanana äännekehitys on ilmeisesti tapahtunut siten, että loppuvokaali on heittänyt jo sangen varhain, kuten useimpien sgr. kieltenkin vastineista. Myös (tavunloppuiseksi joutunut) *l*-aines on alkanut kaiketi jo yhteissamojedilaisena aikana muuttua ja hävitä. Aivan samoin on tapahtunut muissakin tämäntyyppisissä, lähinnä suom.-volgalaisten kielten perusteella *e*-vartaloisiksi osoittautuvissa sanoissa, mm. suom. *kieli, kuolla, nuolla, syli, tuli, tulla* ja *vuoli* sanojen samojedilaisissa vastineissa.² PAASOSEN (Beiträge s. 42) *l*:n säilymistapauksiksi esittämät ostj.:sam.:n muodot *tülde* 'Flinte', *tyldiš* id., (Donner, käsikirj.) Ket *tüld'ūsse, tüld'se*, Tšaja *tülse*, Tym *tülšä* id. selittyvät kuitenkin niin, että *l* näissä on sama yleinen adjektiivisuffiksi kuin esim. sanassa *pol* 'puinen' (*po* 'puu'), joten nuo kiväärin kiertoilmaukset merkitsevät: »tulinen nuoli». *l*:n kadon suhteen voidaan tietysti Paasosen tavoin (mp.) viitata astevaihteluun, mutta lienee syytä kuitenkin etsiä muuta selitystä. Tässä yhteydessä vain pari viittausta. Huomattakoon, että tämän sanaryhmän ostjakkilaisissa vastineissa esiintyvä *l*-äänne palautuu TOIVONEN mukaan (FUF XX s. 80) sgr. (t. uralilaiseen) etiseen *l:ään (paitsi *vuoli*-sanassa). LEHTISALO on otaksunut (luennoillaan) tämän *l:n muuttuneen samojedissa *j*:ksi, mikä ilmenisi ainakin *tuli*-sanana tawgylaisissa ja eräissä sajaninsamojedilaisissa vastineissa (tawgy, mot., taigi *tui*, krg. *dui*), edellä mainitussa taigin nuolen nimessä (*nei-mä*) sekä *kuolla*-verbissä kamassin osalta (*ku-lem*). Konsonanttiaines olisi muualla samojedissa sulautunut sitä edeltävään vokaaliin pidentäen sen, esim. jur. *tū*, OS *tū*, kam. *šū* 'tuli', tawgy *tū-*, Os *tū-* 'tulla'. — *Nuoli*-sanassa on samojedilaisella puolella *o

¹ Sanan on TOIVONEN epäröiden rinnastanut eräaseen ostjakin määrä nimitykseen (FUF XIX 176).

² *a*- ja *ä*-vartaloisten sanojen *l* on sensijaan säilynyt.

avautunut *ā*:ksi, jollainen ilmiö on todettavissa mm. kantamordvankin apokopoituneissa *e*-vartaloissa (E. ITKONEN FUF XXIX s. 314 —). *ā* on osaksi säilynyt, nim. kamassissa (*nā* ja mahdollisesti jur. sanassa *nā-mi* 'Doppelpfeil'). Rinnakkainen vokaaliston kehitys on osoitettavissa *kuolla*-verbin jurakkilaissa ja jeniseinsamojedilaisissa vastineissa: *χā-*, *kā-*. Aina-kin jurakissa ja ostj.-samojedissa *nā* on esiintynyt etupäässä yhdyssanojen (painottomana) jälkiosana, jolloin — ja ilmeisesti myös *n*:-n vaikutuksesta — *ā* on näissä kielissä edelleen kehittynyt *ē* (*e*):ksi ja *i* (*i*):ksi. (STEINITZIN eri suuntaan käyvästä selityksestä ks. Fgr. Vokalismus s. 135.)

2. Suom. *kuura*.

Tällekin sanalle on jo SETÄLÄ ehdottanut uralilaista etymologiaa. FUF XII, Anz. s. 34 hän yhdisti *kuuran* ja kamassisamojedin sanan *kuro* 'Reif', SUSA XXX₅ s. 39 hän liitti näihin WICHMANNIN (FUF XI s. 211) esittämät permalaisten kielten vastineet, syrj. *gjer*, votj. *ger*, ynnä lpL *kōrralāka-* 'Eisrinde auf Bäumen'. T. ITKONEN on lisännyt näihin lpKo. (S) *kōržov*, 3. p. sg. *kōrš⁴* 'jäätynä (ikkunasta)', (N) *kōržev.*, g. 'kuura' (SUST LVIII s. 28). HAKULINEN on maininnut *kuuran* kuuluvan vanhimpaan omaperäiseen sanakerrostumaamme, siis hyväksynyt Setälän etymologian (SKRK II s. 9). RÄSÄNEN on myös katsonut *kuuran* vastaavan kamassin *kuro* sanaa ja verrannut näitä edelleen eräisiin turkkilais-mongolilais-tunguusilaisiin lumen (tai härmän) nimityksiin (Virittäjä 1947 s. 169).

Näissä yhdistelmissä on kuitenkin tarkistamisen varaa. Itämerensuomen piirissä meidän kuuramme näkyy olevan vailla sukulaisia. Murteisamme se on laaja-alainen, tunnettu sekä lännessä että idässä, Vermlantia myöten, tavallisesti *härmän*, *pakkashuurteen* ja *hyyteen* l. *huuteen* synonyymina. Ikaalisissa mainitaan tehtävän se ero, että *kuuraa* on tavallisesti maassa ja huoneiden seinissä, kivissä, katoilla ja puiden rungoissa, huurretta taas puiden oksilla, pensaissa jne. Verbi *kuurata* 'tehdä t. saattaa kuuraan t. kuuraiseksi' on todettu mm. Sotkamosta: *jos se* (pakkanen) *nenäm peäñ kūrōvā* ja Uhtualta saakka: *alkaa kuurata moata*. — Schroderuksen ja Jusleniuksen sanakirjat eivät *kuura*-pesyettä tunne, mutta Canstrén on lisäyksiinsä merkinnyt: »*Kuura* pruina, lichen nivalis. rimfrost, snömossa, isbarken». Gananderin sanakirjassa on »*Kuura*, -ran rim, ijsfrost, pruina» ynnä adjektiivit *kuurainen*, *kuuran karvallinen* ja *kuuratoin* sekä verbi *kuurottua* 'blir rimmig; pruina obducor, pruinosus fio'. Lönnrot mainitsee lisäksi verbin *kuurettua* 'betäckas med rimfrost'.

Näiden suomen sanojen yhteydestä on ensinnäkin erotettava seuraavat permalaisten kielten substantiivit: votj. (Munkácsi) *ger* 'Reif; Eis-

blumen (am Fenster); Reif- od. Eiszapfen'; syrj. (Wichmann-Uotila) *gjer* 'Reif (an Bäumen, am Bart, an der Fensterscheibe, an der Wand)'. Näihin *v o i v a t* liittyä seuraavat ugrilaisten kielten etuvokaaliset sanat: ostj. (Paasonen—Donner) K *kj̄r* 'hanki (joka ei vielä kunnolleen kannata) | Schneekruste', J *kj̄r* id.; (Karjalainen—Toivonen) Kr. *kj̄r* 'hanki | Schneekruste', V *kj̄r* 'karstanne, hyvin hieno hanki | Harsch, sehr dünne Eiskruste', Vj. *kj̄r* 'hieno hanki, VK *kj̄r*', Mj *kj̄r* id., Ni *kj̄r*, Kaz. *kj̄r*, O *kj̄r* '(luja) hanki | (feste) Schneekruste'; unk. (harvinainen murrenana) *gérázik* 'vékonyan befagy (a víz) [= ohuelti jäätyä (vesi)]'. WICHMANN joka on nämä permalais-ugrilaiset substantiivit SZILASIN tavoin (Adal. s. 33) keskenään yhdistänyt (mp.), on katsonut niiden kuuluvan myös suom. *kuuran* sukulaisiin. Vokaalisto kuitenkin pakottaa pitämään *kuuran* näistä erillään, kuten prof. TOIVONEN on luennoillaan huomauttanut. Hän on myös (Virittäjä 1928 s. 184) verrannut mainittua ostj. substantiivia seuraaviin itämerensuom. sanoihin: vir. *kere* 'Bast', suom. *keri* 'näfver som växer på björk efter det förstas aftagande', murt. *kerihanki*, *kerhank(i)* 'kova (kevät)hanki', joilla on vastine myös mordvassa: E *kef*, *käf*, M *kef*, *kef* 'Lindenrinde' (PAASONEN Mordw. Chr. s. 76; siinä myös rinnastettu unk. substantiiviin *kéreg* 'Rinde, Kruste, Borke').¹ Lapissa on Lagererantzin mukaan sana, joka kylläkään ei sovellu vokaalistoltaan yhteen näiden ims.-mordv. kuoren ja hangen nimitysten kanssa, nim. Neid. Sk. *ki-erré* 'Schneedecke, hanki'; suomalaisiksi lainaksikaan se tuskin selittyy. Mutta tämä lapin muoto panee ajattelemaan, että tällaiset lumihangen nimet *kér-*, *ker-*, *kj̄r-* (suom. *kirsi?*; tälle TOIVONEN on esittänyt selvän sgr. etymologian, Virittäjä 1918 s. 78; edelleen mm. MARK, Vir. 1928 s. 187) olisivat eri tahoilla vaikkapa itsenäisesti syntyneitä, lumen kirahtelua, kirskahtelua jäljitteleviä.²

Kuuran vastineiksi kirjallisuudessa esitetyt, tässä alumpana mainitut ruotsin- ja koltanlapin sanat eivät äänneistöltään ole rinnastettavissa suomen muotoon, vaikka otaksuisimmekin niissä sanansisäisen *r:n* voineen vaikuttaa avartavasti ensi tavun vokaaliin.

Jäisikö *kuura* sitten aivan vaille sukulaisia, jonkinlaiseksi meteorologiseksi deskriptiivisanaksi sekini? Vielä ovat jäljellä etäiset samojedikielet, ja onhan eräitä ims. sanoja, esim. suom. *pivo*, joille on tähän mennessä esitetty vertauskohtia vain samojedista. DONNERIN Kamassisches Wörterbuchiin liittämissäni lainasanaoviittauksissa olen prof. RAMSTEDTIN mu-

¹ Suom. *keri*-sanan (epävarmoista) etäsukulaisista aina jukagiria myöten ks. COLINDER Jukag. und Ural. ss. 79—80.

² Indo-eurooppalaisellakin taholla oletetaan olleen 'kuuraa' ja 'harmahtavaa värisävyä' merkinnyt alkumuoto *ker-* (WALDE-POKORNY Vergl. Wörterbuch I s. 409).

kaan otaksunut, että kamassin *kuro* 'Reif, Frost' olisi lainaa altailaiselta taholta. Kamassin koillisturkkilaisista naapurikielistä RADLOFF mainitsee (Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte II, s.v.) seuraavat *kuro* -sanaa muistuttavat muodot: kmd. *kurā* 'Reif', oir. leb. *kurū*, šor. sag. koib. *kyrā* id. Tämä kuuran nimitys esiintyy etäämpänäkin turkkilaisella puolella ja alkuperäisemmässä asussa: kzk. bar. kaz. kom. (Radloff) *kyrau* '1. Reif; 2. (kzk.) der Schweiss (der Pferde)', osm. bosn. uig. (Radloff), keskiturk. (Brockelmann) *qyrayu* 'Reif', čag. (Kúnos) *kırayu*, *kırau* 'Tau', turkm. (Alijiv—Bəəriji) *qyraw* 'иней', itäturk. (Raquette) *qırá* 'hoarfrost', jak. (Böhlingk) *kyrya* 'Reif', (Pekarskij) '1. куржевина, иней, изморозь; 2. снѣгъ', (Pekarskij) *kyrasa* 'мелкій снѣгъ'. Yhteisturkkilainen alkumuoto on ollut tuo vanhoissa kielenmuistomerkeissäkin esiintyvä *kyrayu* (vrt. RÄSÄNEN *Studia Orientalia* XV s. 79), jolla on tarkka vastine mongolissa: kirjakiel. (Kowalewski 2546 b) *kırayu(n)* 'gelée blanche, givre, frimas', (Čeremisov—Rumjantsev) *kırayū* 'иней', halha (Burdukov) *kıruu(n)* id., kalm. (Ramstedt) *kırū* 'Reif, gefroener Tau'. Tunguusista on Räsänen (Virittäjä 1947 s. 169) esittänyt samaan altailaiseen pesyeeseen kuuluvan, ensi lumen satamista tarkoittavan verbin *kıraha-*; Castrénilla on (Tung. Gramm.) myös substantiivi *kerou*, *kerof* 'Reif'. Sangen laaja levinneisyys on siis altailaisella *kıra-*, *kyra-*vartalolla (jolla varmastikaan ei ole mitään yhteyttä suom. *kuuraan*) varsinkin kuuran, mutta myös hienohiutaleisen lumen ja kasteenkin merkityksessä. Mainitut koillisturkkilaiset supistumuodot *kurā* ja *kurū*, joiden ensi tavun *u* on melko myöhäisen labiaaliummuutoksen tulos, ovat tuskin kamassin *kuro* -sanan esikuvia. Kysymys olisi näet suhteellisen nuoresta lainasta, jolloin antajakielen (pääpainollisen) *-ā:n* tai *-ū:n* edustajana ei kamassissa hevin voi olla *-o* (vrt. esim. kam. *stenā* 'Wand' < ven. *cmená*; kam. *bužu* 'bald, schnell' < mong. halha (Burdukov) *bušū* 'өкөпө'; mutta: kam. *bōro* 'Schuld' < koib. *brō*, krg. *burō* id.). Sensijaan kamassin sanan kanssa voi asettaa etymologiseen yhteyteen Donnerin ostj.-samojedin ylä-Ketin murteesta muistiin merkitsemän *kūr^o* 'pienihipaleinen lumi; härmä'. Ensi tavun vokaalin suhteen vrt. esim. varh.-ksuom. **sūy-ta-* 'rudern' (E. ITKONEN *FUF* XXX s. 13), jne. ~ OS (Donner, käsik.) Tym *tūag*, *tūag* 'rudern', *tūgn* 'hopa med en åra i enstammiga båtar', *moχonε tūχaldžka* 'soutaa' [oik.: »takaperin soutaa«], ylä-Ob *tū₂āη* 'soudan', kam. *t'u'lam*, *t'u'lam* 'rudern', *t'u'bdajd^onna-kō* 'Ruder für die Wasserfahrt' [oik. »soutuairo«]; laryngaaliklusiili, jopa 'b:kin voi edustaa palataaliklusiilainesta, vrt. esim. *to'dōbi* ~ *to'btōbi* ~ *to'^htōbi* 'er kam']; suom. *kuusi* 'Fichte', jne. ~ OS (Donner *ibid.*) Tym *kūdən tylbō* 'kuusen oksa', Ket *kūd*, *kūd* 'Tanne'. (Tavallisesti tässä puunnimessä — jollaisissa usein esiintyy ään-

teistön epäsäännöllisyyksiä — samoj. puolella on ensi tavussa *ā*, kamas-
sissa *ō:n edustaja: *kōd*, kuten lp. *guossá* 'kuusi'.¹ Ostj.-samojedin *kūr*^o
viittaa lähinnä vanhaan *e*-vartaloon, jollaisien E. ITKONEN on päätellyt
uralilaisena aikana olleen valta-asemassa (Virittäjä 1948 s. 131).² Kamas-
sin *kuro* -muodon *-o* selittyyneen siten, että lopussa ilmeisesti ollut suffiksi-
aines (ehkä **-β* > **-u*) on sulautunut sitä edeltäneeseen vokaaliin, kuten
esim. kam. *amno*, *amnu* 'Horn' ~ OS (Donner ibid.) Ket *āmdə*, *āmd*^ə,
Tšaja *āmd* id. (ks. LEHTISALO SUST LXXII s. 28 seurr.); kam. *tāno*, *tano*
'breit' ~ OS (Donner ibid.) Tas *tānd*^ə *pō* 'Brett' [oik.: »leveä puu«], Ket
tšāndžə-ŋ 'breit'. Siis ostj.-samojedin perusteella, kielen, joka omassa
ryhmässään on äännehistoriallisesti avainasemassa, voimme lähteä samo-
jedilaisesta härmän nimityksestä *kūre*. Tämä tulee sangen lähelle suomen
muotoa. Kun koko *kuura*-tyyppi — pitkä vokaali *a*-vartaloisen sanan
avoimessa ensi tavussa — tuntuu itämerensuom.-lappalaisessa piirissä ole-
van sekundäärinen (vrt. W. STEINITZ Fgr. Vok. s. 120—121, E. ITKONEN
FUF XXIX s. 270—271, FUF XXX s. 10), voisimme mahdollisesti
otaksua, että samojedissa on tässä sanassa säilynyt alkuperäisempi *e*-
vartaloisen asu, joka suomessa olisi siirtynyt (ehkäpä lähimerkityksisen,
vaikka ainakin nykykielessä harvinaisenpuoleisen *kuuran* vaikutuksesta)
a-vartaloiseksi. Ainakin niin kauan kuin suomen *kuuralle* ei ole esitetty
edes lähiympäristöstään vastineita, lienee kuitenkin varmintä pitää se
erillään tässä käsittelystä samojedin sanasta, etenkin kun näissä molem-
missa vaistoaa deskriptiivisen vivahduksen.

A. J. JOKI

¹ Ensi tavun lyhyen *u:n edustus OS:n ja kamasin *e*-vartaloissa sensijaan
on toinen: suom. *tuli*, jne. ~ OS *tū*, kam. *šū*, *šū*; sm. *kusi*, jne., jolla OS:ssakin on
vastine: (Donner ibid.) Tym *kūš* 'urin', *kūžag*, *kūžag* 'pissen', Tas. *kūšš*^ə 'Harn',
Tšaja *kūšž* id., *kūšžəgu* 'pissen', Ylä-Ob *kūz*, *kūz* 'urin', *kūzəgu* 'pissen'.

² On tosin huomattava, että vanhat *a*- ja *ä*-vartalotkin saattavat ostj.-samoje-
dissa esiintyä *e*-vartaloina, esim. suom. *kala*, jne. ~ OS (Castrén) NP Jel. Tas *kuele*
(Donner, käsik.) Tas *kucel*^ə id.; suom. *muna*, jne. ~ OS (Donner ibid.) Ket *man*^ə;
varh.-ksuom. *pälä ~ OS *pelē* jne. (ks. edeltä); samoin varhaisissa lainoissakin: OS
(Donner ibid.) Ket *pōue* 'Stiefel' (Castrénilla vielä *pōwa* id.), Tas *pēm*^ə id., jne.
< alt., vrt. keskiturk. (Brockelmann) *oima* 'türkischer Filz zu Schuhen', mui-
mong. (Poppe) *hojma-sun* (< *p-) 'оnyчи'.